

LA DICTADURA FRANQUISTA: LA INSTITUCIONALITZACIÓ D'UN RÈGIM
Congrés Internacional, Barcelona del 21 al 23 d'abril de 2010
Organitzat pel **Centre d'Estudis Històrics Internacionals–Pavelló de la República** amb la col·laboració del Departament d'Història Contemporània de la Universitat de Barcelona.

LA MATERNITAT I LA PRIMERA INFÀNCIA EN EL FRANQUISME SOTA EL CONTROL DE L'OBRA DE PROTECCIÓ DE MENORS

Neus Garcia Ràfols; Maria Verdú Guinot; Elena Ràfols Yuste

Circare. Grup de recerca històrica

L'Espanya franquista i les polítiques maternals¹

El Nou Estat espanyol sorgit de la rebel·lió militar i convertit en dictadura contemplava la necessitat primordial d'augmentar el nivell demogràfic del país. Els estudis demogràfics de principis dels anys quaranta mostraven una molt baixa natalitat i una despoblació que, segons deien, no es podia atribuir només a les conseqüències de la guerra civil, sinó a la decadència moral, la debilitat religiosa i l'apatia espiritual del règim anterior. Per això van iniciar una política «*pronatalista*» i per posar-la en marxa calia que la família patriarcal fos la unitat principal de la societat, declarant indissoluble el matrimoni i enaltint la maternitat amb incentius econòmics².

La Llei de 12 de juliol de 1941 de Sanitat Infantil i Maternal³ va ser la que va donar pas al marc organitzatiu i funcional de totes les institucions que es dedicaven a l'assistència maternal i infantil les quals depenien de diversos ministeris i organitzacions. En la llei, el Govern deixava molt clar els seus objectius:

«Deseoso el Gobierno de mejorar en lo posible los factores demográficos positivos, estimulando la nupcialidad y natalidad, y combatir eficazmente los factores negativos del problema de población, aspira a reducir al mínimo la mortalidad maternal e infantil, intensificando las obras de asistencia médica a ello encaminadas»

És per això que va dedicar un gran interès en tenir cura de la mare gestant, no per a ella mateixa com a dona, sinó per la finalitat procreadora que li destinaven com a tal, així com als lactants, per evitar l'alta mortalitat infantil.

L'Estat va actuar segons la ideologia feixista utilitzant valors tradicionals, arrelats des de segles a la psicologia femenina com era la maternitat. Calia potenciar aquest valor i posar en marxa unes línies polítiques adoctrinadores dirigides específicament a les dones. El feixisme veia a la dona com un ésser inferior, només capacitada per tenir cura de la llar i ser mare i esposa. Com diu Carme Molinero⁴, els tres feixismes europeus compartien les mateixes línies vers les dones, encara que cadascun feia prevaldre un component més que altra. A Espanya, el franquisme va demostrar que feixisme i catolicisme no eren antagònics. Les funcions reproductives van restar a

¹ Aquest treball analitza específicament el tema de la maternitat i la primera infància, mitjançant els centres que depenien de les mateixes institucions que tenien cura de la infància i la joventut tutelada. Des del 2005 estem realitzant una recerca sobre la infància tutelada, la qual ha comptat amb el suport del Memorial Democràtic de la Generalitat de Catalunya. El treball s'està fent en diverses fases posant l'èmfasi en valorar la infància com a subjecte històric i en la divulgació a la ciutadania. Consta d'un primer dossier inèdit, *Les institucions de protecció de menors i benèfiques: centres de menors femenins de Barcelona i província (1939-1959)*; del documental *Darrere la finestra. Vida quotidiana als centres de menors franquistes* (R. Mamblona, 2006), el qual recull el testimoni de quatre persones que havien passat per aquests centres; la pàgina web www.infanciatusuteladaenelfranquisme.cat (2008) i l'exposició *Infància Robada. La protecció de menors en el franquisme* (2009), aquests dos últims treballs recullen ja l'experiència de tretze persones.

² NASH, Mary. "Pronatalismo y maternidad en la España franquista" a BOCK, Gisela i THANE, Pat (eds.) *Maternidad y políticas de género. La mujer en los estados de bienestar europeos, 1880-1950*. Madrid: Cátedra, 1996

³ *Boletín Oficial del Estado*, 209, 28 julio 1941, 5650-5655

⁴ "Mujer, franquismo, fascismo. La clausura forzada en un «mundo pequeño»". *Historia Social*, 30, 1998, 97-117

mans del règim i de l'Església, prohibint l'avortament, el control de natalitat i els anticonceptius (al pas dels anys, l'Església va permetre els mètodes naturals), i la sexualitat femenina va ser reprimida fins a l'extrem de recuperar una institució creada el 1902 amb el nom de Patronato Real para la Represión de la Trata de Blancas i dissolt per la República, el Patronato de Protección a la Mujer (PPM), responsable de vigilar la moral femenina. En resum, el control sobre el cos de la dona va ser aclaparador.

No pensem que la idealització de la dona mare arribava al punt de valorar-la com a tal. De cap manera. Luís Martínez Kleiser (1883-1971) era una "eminència" de l'època. Doctor en Dret, periodista i escriptor, també era, entre altres càrrecs, vocal del Consejo Superior de Protección de Menores (CSPM) i vicepresident del PPM. El 1949, en la Revista de la Obra de Protección de Menores (ROPM), va publicar l'article *Tienes un hijo*, adreçat a l'home pare, representatiu del que es pensava a segons quins nivells socials de l'època, ja que valora a la dona mare per ser mare, però al mateix temps li treu tot el valor a aquest fet i dona com a única responsabilitat de la "creació" dels fills al pare i, per tant, només ell era el responsable de la seva educació. Era tal el menyspreu a la dona que se la comparava a un simple recipient:

«Ya sé que tuvo una madre ese hijo tuyo; pero dime, ¿tuvo madre Adán? ¿No? Luego tu hijo no necesitaba haberla tenido tampoco. Dios quiso conceder a la madre la facultad portentosa de alumbrar seres; pero esa madre sólo lo es de nombre, en cuanto a la creación del nuevo ser se refiere. No es la madre capaz de crear[...] Dios la mandó ser madre desde el paraíso como nosotros mandamos a una máquina inventada por nuestro ingenio que dé a luz un producto cualquiera. La máquina cumple su misión, pero sin nosotros, ni la máquina sería máquina, ni sería capaz de crear aquel producto. La máquina madre es lo mismo. [...] Esa madre carece de capacidad para ser autora de un ser maravilloso.[...] Es únicamente como la máquina y produce creaciones»

El control matern i infantil anava més enllà del sanitari o de les millores socials. Es tractava de controlar les famílies moralment i inculcar la nova estructura política, en definitiva una faceta més de les polítiques familiars repressives de la dictadura franquista. I se li va donar un marc legal quan el 28 de maig de 1938, encara no acabada la guerra civil, Francisco Franco i Ramón Serrano Súñer, ministre d'Interior, signaven a Burgos un decret de reorganització de la sanitat, en el qual manifestaven:

«El nuevo Estado español, que aspira como postulado fundamental de su misión, a fortalecer, elevar y engrandecer a España, ha de acometer muy próximamente la reorganización de la Sanidad sobre bases que se armonicen con la orientación totalitaria de nuestro Movimiento»⁵

L'organització assistencial a la mare i la primera infància: les institucions

Les funcions de l'Estat sobre sanitat infantil i maternal estava a càrrec del Ministeri de Governació i de la Direcció General de Sanitat. Tenien també la responsabilitat legislativa. El control als centres mèdico-assistencials ja havia estat reglamentat el març de 1939⁶, quan s'ordenava als *Jefes de Puericultura* provincials fer una visita amb deteniment a totes les institucions que hi col·laboraven i elaborar un qüestionari amb totes les dades recollides i que aquestes visites s'havien de repetir amb freqüència. També, s'asseguraven el control "des de dins", doncs el Jefe de Servicio Provincial de Puericultura havia de formar part com a vocal nat dels patronats o juntes que dirigien les institucions que acollien dones i criatures.

Les polítiques maternals es van plasmar mitjançant les directrius del Ministeri de Sanitat i van ser posades a la pràctica a través de diverses institucions, les més conegudes Auxilio Social i Sección Femenina, força estudiades. El Ministeri de Justícia era també una d'aquestes institucions col·laboradores ja que tenia funcions tutelars i protectores de menors, mitjançant organismes com els asils, orfenats, col·legis, reformatoris... L'organisme que se n'ocupava era el

⁵ *Boletín Oficial del Estado*, 586, 31 mayo 1938, 7610-7611

⁶ *Boletín Oficial del Estado*, 71, 12 marzo 1939, 1452-1453

Consejo Superior de Protección de Menores, constituït en el si del Ministeri de Justícia, amb personalitat jurídica pròpia, capacitat legisladora i amb seu a Madrid. Va ser restablert l'1 de juliol de 1938, a Vitòria. Estava organitzat en diverses seccions. La primera, s'ocupava de la puericultura i la primera infància. Sota les ordres del Consejo estaven les juntes provincials i locals. A Barcelona, es va crear la Junta Provincial de Protección de Menores de Barcelona (JPPMB). Sota la JPPMB es trobaven els centres mèdics o d'assistència que tenien cura de la mare i la criatura com l'Oficina Central del Niño, la Guardería de Niños de Pecho amb la Cantina Maternal i el Parque Infantil del Grupo Benéfico.

La Junta de Barcelona compartia instal·lacions amb el Tribunal Tutelar de Menores de Barcelona. Les seves dependències estaven situades al passeig de Gràcia, 75, principal. Hi havia també juntes locals, designades per la de Barcelona i autoritzades pel Consejo (Terrassa, Badalona...) el qual vigilava la gestió de totes les juntes, especialment l'econòmica i de la secció de puericultura i primera infància⁷.

Econòmicament, els recursos principals els obtenien de la consignació pressupostària i de la recaptació del 5% de l'impost sobre els espectacles públics. La resta, provenien d'ingressos que obtenien de béns propis o de donatius.

La zona rural també havia de quedar controlada amb la creació de petits centres d'assistència pediàtrica i maternal d'urgència. Tots els pobles més grans de cinc mil habitants havien de tenir-ne un. En aquest àmbit, la Sección Femenina, divulgava la higiene infantil a través de les divulgadores sanitàries rurals.

Mares sí, però no solteres

A la dona soltera no se li perdonava que fos mare, per molt que es necessités incrementar la demografia. Aquest fet el controlava el Patronato de Protección a la Mujer, amb una afinitat de funcions amb el CSPM. Tenia com a funció «*la dignificación moral de la mujer*». La mare soltera se la incloïa en el grup d'immorals i podien acusar-la de corrupta, sobretot si no l'havia acollit la família. Tenien cura de les noies a partir dels 16 anys fins al vint-i-cinc.

Els centres funcionaven com a presons o col·legis, normalment portats per monges. Tenien un cos específic de funcionàries, les zeladores, executores directes de les ordres del Patronato. Havien de passar uns cursos i unes proves específiques.

Moltes joves rebutjades per la família acabaven a les cases de maternitat, on en més d'una ocasió se'ls recomanava i convencia per a què deixessin la criatura en adopció i així la prova del seu "pecat" no la comprometia socialment.

Així en fa palesa una emotiva carta d'una soltera ingressada al Pavelló Rosa de la Casa Provincial de Maternitat de Barcelona, que està a punt de parir. La carta escrita el 29 de juny de 1957 sembla dirigida a una germana que té problemes a la vista. Diu literalment referint-se al fill que espera:

«De quererlo bien sabes que ha habido momentos que lo he odiado con toda mi alma, pero ten la completa seguridad y te lo podría jurar por tus ojos, que ya sabes que tu vista es lo que más quiero, que nunca ha cruzado por mi pensamiento, la idea de renunciarlo o dejarlo reconocido en la Maternidad y luego no acordarme más de él; [...] ahora que estoy entre chicas que tienen que renunciarlos por causas que ellas saben le he tomado tal cariño que ahora temo que Dios me lo quite»⁸

Els centres d'assistència a les mares i les criatures

⁷ SANTIAGO CASTIELLA, Gregorio. "Crónica Nacional" a *Revista de la Obra de Protección de Menores*, 1, 1944, 30

⁸ Expedients 1 i 2. Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona, Lligall J 3651,

L'Oficina Central del Niño (OCN) va ser creada l'any 1934 pel Dr. Juan Córdoba amb una visió moderna de la medicina influenciada per les teories europees, però un cop finalitzada la guerra civil, aquesta es va convertir en una eina bàsica a l'hora de fer un seguiment i un control social i moral de les famílies amb pocs recursos.

L'any 1941 es va fundar l'oficina situada al carrer Roger de Flor, 198. Posteriorment, es van anar creant delegacions: Poble Nou, Plaça Montcada (més tard, al Carrer Ample), Sants, Poble Sec i, l'última, dins de l'Escuela de Puericultura.

Cada oficina estava equipada amb un consultori amb metges, infermeres i visitadores de puericultura. Aquesta organització corresponia a la categoria d'assistència oberta i comprenia els aspectes sanitaris, econòmics i educatius de les famílies⁹. El consultori estava obert al públic cinc dies a la setmana i es deixava un dia per poder realitzar l'estudi i revisió dels historials clínics, per la recollida de la informació que aportaven les infermeres visitadores i per l'organització de les estadístiques¹⁰.

D'aquesta manera, es feia un seguiment mèdic de la mare i el fill, però aquest seguiment implicava alhora un control social, moral i religiós de cada família atesa, i sobretot, un control de la maternitat, no només per un interès de fer créixer la taxa de natalitat i baixar la mortalitat infantil, sinó també, i amb molta força, una manera de controlar la dona perquè seguís els paràmetres que marcava la Dictadura.

El mateix Dr. Córdoba escriu l'any 1949:

«La Oficina Central del Niño realiza un trabajo médico social organizado por distritos. Cada OCN tiene, en forma de asistencia abierta, una Consulta médica y social, y conoce el número de niños (conocimiento cuantitativo) y su situación sanitaria y social (conocimiento cualitativo) del distrito. Asistencia abierta significa el niño no separado de su familia. La labor es principalmente sanitaria y educativa»¹¹

Des de l'OCN es podia realitzar aquest control a través de dos mitjans: l'assistència de la mare i el nen al consultori i la visita que realitzava la visitadora de puericultura als domicilis dels pacients. Ho reafirmen Francisco de A. Manich i el Dr. Juan Córdoba a l'indicar que:

«La observación médico social puede servir en la lucha contra la mortalidad infantil para fundar ésta sobre factores diferentes y de gran valor. Faltas, errores y relación que puedan tener los elementos médicos, económicos, sociales y psicológicos; considerando una patología médica y una patología social»¹²

El total de visites en els consultoris de l'OCN el 1950 va ser de 29.827. També realitzaven controls de mortalitat, morbiditat, epidèmies i altres estudis de les malalties que afectaven a la infància. Molt especial era el control sobre l'epidèmia i profilaxi de la tuberculosi, malaltia en la qual els nens eren les primeres víctimes. En un estudi de 1948 fet sobre 32 nens als qui se'ls havia realitzat la prova de reacció de Mantoux donant *«positivo intenso»*, tenim els resultats següents: 20 casos eren menors de 5 anys; 12 casos, entre 5 i 12 anys. El contagi provenia de: 13 casos familiar, 6 extrafamiliar, 13 origen desconegut i d'ells, 11 casos convivia amb el contagi.¹³

⁹ "Memoria presentada por el vocal secretario general al pleno de la JPPMB, el día 31 de enero de 1955". *Pro Infancia y Juventud*, 38, marzo-abril 1955

¹⁰ Oficina Central del Niño. 31 diciembre 1945. Arxiu Nacional de Catalunya (ANC), Fons 334, Caixa 199/58

¹¹ CORDOBA, Juan. "Comprobación de la eficacia del Trabajo realizado en la ONC". *Revista Oficina Central del Niño*, 1, 1949, Fons 334, Caixa 38/179

¹² MANICH, Francisco de A; CORDOBA, Juan. *Estudio de la Oficina del Niño*. Barcelona: Junta Provincial de Protección de Menores. 1945. ANC, Fons 334, Caixa 38/179

¹³ *Acta de la Sesión del Pleno celebrado el día 28 enero 1949, con Memoria del año 1948*. JPPMB. ANC, Fons 334, Caixa 298

No només es feia un seguiment personal o familiar, sinó que cada centre observava les condicions generals del districte al qual pertanyien; estudiaven el caràcter del districte, la cultura mitjana, les fàbriques, les places i jardins públics, els costums del veïnat, l'organització higiènica local, etc.

Per accedir a les places de visitadores de puericultura, les noies havien d'acreditar: ser espanyoles, tenir el títol d'Infermera, haver realitzat pràctiques de puericultura, tenir entre 21 i 35 anys, bona conducta, formació moral i religiosa, educació social, bona salut, sense antecedents penals, estar adherida al Movimiento Nacional i haver complert amb el Servicio Social.¹⁴

Les seves tasques bàsiques eren inspeccionar i comprovar: «*Inspecciona para el conocimiento de la salud y situación social de la madre y del niño, y comprueba la eficacia de la obra de protección*»¹⁵ Amb la inspecció es tenia el coneixement qualitatiu de les necessitats i quantitatiu, el número de nenes i nens a protegir.

Hi havien dos tipus de visites domiciliàries: la que es feia a la mare un cop tenia el nadó i que havia estat pacient del consultori abans del part, i la que es feia a famílies que acabaven de tenir un fill però no havien anat a cap OCN.

Als pocs dies del naixement la visitadora observava les condicions de vida, alimentació, desenvolupament i malalties del nadó. Es feien revisions de malalties com la tuberculosi, visites a mares amb una lactància artificial o mixta, comprovacions sobre l'alimentació infantil i visites revisió a «*niños anormales psíquicos*»¹⁶

El número de visites realitzades en un dia depenia de molts factors, entre ells la densitat de població de cada districte, la cultura familiar, el nivell econòmic i la cultura sanitària. El nombre de visites domiciliàries era superior a les cinc mil anuals: el 1950 van ser de 5.854¹⁷ i el 1954, de 5.781, i les de revisió, més de mil anuals.¹⁸

Per saber els naixements de cada districte, es consultava l'estadística municipal i s'extreia les dades principals de les famílies que acabaven de tenir un fill i que els hi permetia que una visitadora social es presentés a cada domicili. El 1941, el Secretari general de la Junta li escriu una carta a l'Alcalde de Barcelona on exposa: «*SUPLICO: Se sirva dar las órdenes pertinentes, para que nos sea entregada, libre de todo gasto, la lista de los nacimientos, con expresión del domicilio, que, diariamente, tienen lugar en Barcelona.*»¹⁹ Un cop la visitadora era al domicili del nounat entregava a la família una cartilla de «*Consejos a las Madres*» i emplenava una fitxa de la situació sanitària i social de la família i de la vivenda.

En aquestes fitxes es feien preguntes diverses, com per exemple:

«*Condiciones higiénicas generales de la vivienda: ¿Hay inodoro? Si no lo hay, indicar si los retretes estan limpios o sucios.*

Padre: Si el padre no vive con la madre, indicar la causa (hijo ilegítimo, defunción del padre, divorcio, separación, ausencia, hospitalización, servicio militar, etc.)

Madre: Indicar si fué criada en el campo o en la ciudad.

¹⁴ “Anuncio de 24 de octubre de 1959”. *Boletín Oficial del Estado*, 275, 17 noviembre 1959, 14707

¹⁵ *Informe Visitadora Social*. 1945-47. ANC, Fons 334, Caixa 58/199

¹⁶ Document que signen dues visitadores. 1945-47. ANC, Fons 334, Caixa 58/199

¹⁷ Acta del Pleno-26 febrero 1951 y Memoria 1950 y 18 abril 1951 (extraordinaria). ANC, Fons 334, Caixa 298

¹⁸ “Memoria presentada por el vocal secretario general al pleno de la JPPMB el día 31 de enero de 1955”. *Pro Infancia y Juventud*, 38, marzo-abril 1955

¹⁹ Carta del Secretario General al Alcalde de Barcelona. 12 de mayo de 1941. ANC, Fons 334, Caixa 58/199

El niño. Alimentación: Lactancia natural (materna mercenaria), duración. Lactancia mixta: ¿desde cuándo? Lactancia artificial: motivos que la determinaron y tiempo en que principió»²⁰

Amb aquesta informació s'elaboraven estadístiques mensuals sobre la cultura dels pares, malalties que patien els membres de la família (tuberculosi, sífilis, malalties mentals), alcoholisme, oficis dels pares, situació econòmica, condicions higièniques de les vivendes, nombre de fills per família, vacunacions BCG, tipus de lactància, etc.

També es realitzaven visites domiciliàries de mortalitat infantil dins del primer any de vida a totes les vivendes dels nens morts, d'aquesta manera es volia fer una investigació sobre els factors higiènics i socials que hi podien influir²¹.

A més de totes aquestes visites, també s'ha de tenir en compte les que es feien als nens i nenes procedents de les institucions de la JPPM per poder ser ingressats.²²

Alguns documents constaten que pel nombre de visitadores que hi havia, era impossible que es pogués realitzar unes inspeccions tan complertes de tot un districte. Les visites no es feien tots els dies de la setmana, ja que en el consultori efectuaven tasques sanitàries i treball d'oficina. A mitjan dels anys 40, dues visitadores es lamentaven de tot això i del quasi nul treball social que podien fer en molts consultoris, on no s'havien limitat les visites mèdiques, les aglomeracions eren diàries. Escriuen:

«Nuestra escasa organización social, la poca coordinación de trabajo y la casi nula relación con las otras organizaciones sociales dificultan enormemente estos trabajos. El valor de nuestro carnet para que acepten un enfermo en el hospital o internar algún niño en una institución benéfica, tiene poca eficacia»²³

Formació, tasca educativa i propaganda

El 1941, es va decretar que del dia 1 al 5 de cada mes tots els dispensaris de puericultura i pediatria que depenien de l'Estat, municipi, Creu Roja, institucions de beneficència, etc., havien de realitzar un curs de cinc conferències i de dues sessions pràctiques per l'ensenyament de les mares inscrites en els seus fitxers i que assistien a les consultes. La primera conferència era sobre puericultura, malalties dels pares, higiene, alimentació, el part...; la segona, sobre alimentació del nadó, lactància materna, cura de la mare durant la lactància, lactància mixta i artificial i avantatges de la lactància materna; la tercera, sobre deslletament, preparació de les farinetes i alimentació de la criatura; la quarta, sobre cura de l'infant sa i malalt, el seu desenvolupament, salut i higiene, «*obediencia y fidelidad al médico*»...; i la cinquena, temes com «*Lo que España hace por la madre y el niño*» i «*El Caudillo quiere cuarenta millones de españoles*»²⁴

Per poder rebre els beneficis de les obres d'assistència i beneficència infantil era indispensable que la mare assistís a aquest curs, que oferia un diploma que s'entregava dins d'un acte en el que es parlava a les mares de la formació moral, religiosa i patriòtica dels nens.

Amb aquesta idea formativa es va crear, dins de l'OCN, la Escuela de Madres, la qual oferia classes generals i explicacions particulars a les mares. Alguns temes eren: «*El lactante sano*», «*Alimentación*», «*Higiene general*», «*Medicina preventiva*»²⁵

²⁰ Varios 1945-46-47. Expediente. 606, ANC, Fons 334, UI 58, Caixa 199

²¹

²² Memoria 1951. ANC, Fons 334, Caixa 298

²³ Document que signen dues visitadores. 1945-47. ANC, Fons 334, Caixa 58/199

²⁴ "Orden de 20 de diciembre de 1941". *Boletín Oficial del Estado*, 355, 21 diciembre 1941, 9993

²⁵ Memoria 1951. ANC, Fons 334, Caixa 298

Com que aquesta formació no arribava a tothom, també es va actuar mitjançant la publicació de quaderns i fullets com la «*Cartilla Matrimonial*», «*Lucha antituberculosa*», «*Asistencia al Consultorio*», etc., de manera que s'aconsellava a la mare i al pare de temes sanitaris, socials i morals, i eren distribuïts en els domicilis, especialment en les «*barriadas populares*»²⁶.

Guardería para Niños de Pecho

Moltes mares treballadores havien de tornar a la feina quan encara el nadó lactava, és per això que es va crear, ja l'any 1926, la Guardería para Niños de Pecho, situada al Poble Nou, amb una capacitat de 50 places tot i que el 1946 hi havia ingressats 63 criatures. Tenia cura de les nenes i els nens fins als 3 anys, mentre les mares estaven a la feina. Els requisits indispensables per ingressar eren estar sans i batejats. La Memòria del 1946 deixa clar que «*no tiene esta institución por fin principal el favorecer el trabajo de la madre recogiendo su hijo*»²⁷, sinó que es tractava de què, si no tenia més remei que treballar, el fill pogués ser criat per ella i al mateix temps se li dispensés atenció sanitària i higiènica, ja que periòdicament eren visitats per un metge de l'OCN. Els medicaments que se'ls donava eren donatius de diferents laboratoris de la ciutat. Moltes famílies d'alguns districtes eren pobres i necessitaven de la Guardería ja que segons els informes els pares estaven «*dominados por la ignorancia, negligencia, suciedad y curanderismo*»²⁸.

La Guardería obria a les vuit del matí per a què les mares deixessin els fills abans d'anar a treballar, en alguns períodes era a les 7,30 h. Quan entraven els nens i nenes se'ls banyava i canviava els vestits de casa per roba blanca pròpia de l'establiment. A les nou es servia l'esmorzar, que consistia en llet per als més petits i farinetes per als més grans. Mentre els més petits descansaven en els bressols, els més grans sortien al pati amb la senyoreta educadora «*donde a la par que toman baños de sol, les va dando algunas instrucciones de educación*»²⁹, o es distreien amb les joguines que eren cedides gratuïtament per fabricants³⁰. Per Reis també es repartien «*algunas ropas de abrigo, obsequio de diferentes almacenes de la ciudad*»³¹.

A les dotze del migdia se'ls hi donava el dinar, «*sopita de caldo con arroz o cabello de ángel, pescado o carne picada, y leche*»³², i després feien la migdiada. A les quatre prenien el berenar, després els tornaven a vestir amb la seva roba i a les sis les mares els recollien. La institució creia que així els infants s'acostumaven a una vida ordenada. Una tasca que volien que arribés a les famílies dels petits.

Els nadons prenien el pit per primer cop a les deu del matí. El segon, a dos quarts d'una del migdia i el tercer, a les tres de la tarda. Hi havia molt interès en què es complissin els horaris i en fomentar la lactància materna per millorar la salut dels infants. Quan a la mare no li era possible donar el pit, la llet materna era substituïda per alimentació artificial: llet fresca, condensada o en pols. Tot i que el 1905 sortia de la fàbrica Nestlé el primer pot de farina lactada, no va ser fins al 1944, que es va implantar la llet en pols «*Pelargón. Leche desecada para lactantes*», que va marcar a tota una generació d'espanyols i espanyoles³³.

Durant el descans dels petits les cuidadores confeccionaven els vestits que portaven els infants, els pitets, els davantals, la roba dels bressols i els seus uniformes.³⁴

²⁶ *Revista Obra de Protección de Menores*, 9, 1r. trimestre 1946

²⁷ "Acta y Memoria Pleno 1946, Pleno 1945 y 1947". ANC, Fons 334, Caixa 298

²⁸ *Ibidem*

²⁹ Guardería para niños de pecho. 1939-1955. ANC, Fons 334, UI 10, Caixa 151

³⁰ "Memoria presentada por el vocal secretario general al pleno de la JPPMB del día 20 de enero de 1954". *Pro Infancia y Juventud*, 32, marzo-abril 1954, 256-257.

³¹ "Nuestras Instituciones". *Revista Obra de Protección de Menores*, 39, 4t trimestre 1954, 10-13.

³² Junta Provincial de Protección de Menores de Barcelona. ANC, Fons 334

³³ *Nestlé en España. 1905-2007*. Marzo 2007. «www.nestle.es/web/docs/historia_nestle.pdf» [Consulta: 25-06-2009]

³⁴ Memoria de la Guardería para niños de Pecho y Cantina Maternal año 1962. 15 de gener de 1963. ANC, Fons 334, Caixa 36/177

Cantina Maternal

Una de les finalitats del Nou Règim era potenciar la lactància, cosa que es va controlar des de la Guarderia i que es va facilitar amb la creació, l'any 1941, de la Cantina Maternal, que estava annexa a la Guarderia. «[...] *la Cantina Maternal tan necesaria para las madres que crían y que constituye como un premio a la lactancia. [...] Aquellos niños que tenían antes un aspecto raquítico y depauperado, ahora los vemos con completa normalidad en cuanto a peso y a talla*»³⁵

Les mares rebien una bona alimentació, que els hi permetia produir una bona llet i així alimentar bé al seu nadó. El menú, servit al migdia, consistia en un primer plat (sopa d'arròs, fideus o pa), un segon (mongetes, cigrons, llenties o patates), un tercer (bacallà amb tomàquet, peix fregit o carn) i un quart els dimecres i dissabtes amb fruita obsequiada per botigues. També rebien informació sanitària i moral. Comptava amb 30 places.

El 1956, Sempronio va publicar al Diario de Barcelona, un article titulat «Se guardan niños de Pecho», en el qual deia: «*sin pedírmelo nadie, me presenté en esta guardería. [...] Nadie me esperaba y, como queda ya consignado, comparecí de sopetón*». Tot i afirmar que no recarregava favorablement «*las tintas*», l'article està ple d'elogis a la institució i a la seva directora³⁶, Tomasa Birbe Blasi, que també ho era de la Cantina.

Parques infantiles

Les mares treballadores tenien l'opció de portar els seus fills als parcs infantils, a partir dels 3 anys. Estaven distribuïts pels barris, tot i que mai de manera suficient com indiquen diverses memòries. La de 1945 deia:

«*Una de las Instituciones que debería ser ampliada es la de los Parques Infantiles, donde se recogen a los niños durante el día, dándoles escuela y comida, devolviéndoles a su hogar al atardecer. Las dificultades de creación de nuevas instituciones de este tipo tan necesarias en las grandes ciudades y que substituyen con ventaja a los asilos en numerosísimos casos, encuentra las dificultades, de locales adecuados*»³⁷

L'interès anava més enllà de la salut i la cura d'aquests infants, ja que també hi era present una preocupació de tipus moral que es concretava especialment en les nenes:

«*[...] estableciendo con urgencia Parques Infantiles de niñas cercanos a las barracas de la periferia de nuestra ciudad, con objeto de evitar, en lo posible, la desmoralización absoluta que se observa en dichos lugares, por hallarse la niñas, la mayor parte del día, en situación de total abandono moral*»³⁸

Aquests parcs infantils o migpensionats, molts cops annexos a altres instal·lacions, funcionaven gràcies a la "col·laboració" obligatòria de les noies internes en la institució. En una memòria de 1955 es reconeix que:

«*Gracias a la colaboración que prestan las muchachas acogidas en la Casa de Familia "Escuela del Hogar", la marcha del Mediopensionado [de Roger de Flor] no presenta la menor dificultad, pues son ellas las encargadas de servir el comedor de los pequeños, confeccionar sus prendas auxiliares y condimentar las comidas*»³⁹

³⁵ Memòria 1945. ANC, Fons 334, Caixa 298

³⁶ SEMPRONIO. "Las cosas, como son. Se guardan niños de pecho". *Diario de Barcelona*, 11 d'abril de 1956. ANC, Fons. 334 Caixa 95.

³⁷ Memòria 1945. ANC, Fons 334, Caixa 298

³⁸ Memòria 1951. ANC, Fons 334, Caixa 298

³⁹ "Memòria presentada per el Vocal Secretari General al pleno de la Junta Provincial de Protecció de Menors de Barcelona del dia 31 de enero de 1956" *Pro Infancia y Juventud*, marzo-abril, 1956, 48

Escuela de Puericultura

Totes aquestes Institucions requerien d'un personal ben preparat en diferents àmbits, i per això es van crear las Escuelas de Puericultura, que depenien de la Dirección General de Sanidad.

El 1943, es va crear la Escuela de Puericultura de Barcelona, que amb la Escuela Nacional de Puericultura de Madrid, ja creada, s'encarregaven de la funció docent dels metges puericultors, de les mestres, les matrones, les infermeres puericultores, les «*guardadoras de niños*» i les puericultores rurals.

Els programes d'estudi eren diversos. Els metges puericultors cursaven: puericultura de la primera, segona i tercera infància, patologia del lactant, malalties infeccioses, teoria i pràctica de laboratori químic, bacteriològic i dietètic aplicat a la infància, demografia, higiene social de la infància, entre d'altres. Les infermeres puericultores, mestres puericultores i puericultores diplomades cursaven: puericultura de la primera, segona i tercera infància, psicologia i educació de la primera i segona infància, legislació sobre la mare i el nen i els «*principios morales que deben regir en la Puericultura*» i les matrones: la puericultura prenatal, intrauterina i de la primera infància, legislació sobre la mare i el nen i els «*principios morales por los que debe regirse la Matrona*».⁴⁰ El professorat de les Escuelas estava format per professors numeraris, professors auxiliars i professors agregats temporals, encarregats de les conferències o cursos monogràfics. Una de les seves prioritats era la de «*divulgar entre las clases populares, particularmente entre las madres, las nociones fundamentales de higiene infantil*»⁴¹

Reflexions finals

Amb aquesta primera aproximació a les institucions de la secció primera de la Junta Provincial de Protecció de Menors de Barcelona, podem observar el seu funcionament i com s'aplicava a les famílies la política de la dictadura franquista a favor de la natalitat i el sistema d'atenció a les mares i a la infància així com el control que s'exercia sobre les dones i el seu propi cos. Era també, una manera més d'inculcar els valors tradicionals d'esposa i mare abnegada, amb la maternitat com a única missió. Les guarderies i parcs infantils mai van ser suficients perquè no es creaven amb la intenció d'afavorir que les mares treballessin fora de casa, al contrari, fomentaven la vida domèstica. El seu objectiu principal era l'augment de la natalitat i per aconseguir-ho calia millorar la sanitat i la higiene de la mare i la criatura. I de pas, exercien un control moral.

Tanmateix, no es pot negar la feina feta per la Sección Primera del Consejo Superior de Protección de Menores, a través dels dispensaris de l'Oficina Central del Niño, de la Guardería de Niños de Pecho, de la Cantina Maternal i dels parques infantiles de la Junta de Barcelona. Però tampoc podem oblidar que tots ells, a l'igual que l'Auxilio Social i la Sección Femenina de Falange, van ser utilitzats com a propaganda política del règim.

També, cal tenir en compte la consideració –o desconsideració– vers les persones a qui anaven dirigits els seus serveis. Primer, els perdedors de la guerra, després, els immigrants, expulsats d'altres regions del país obligats a malviure a l'extraradi de les ciutats industrials com Barcelona. I, finalment, els treballadors més pobres que subsistien en aquests mateixos barris. Tots ells obligats per la necessitat de recórrer a aquesta “caritat” paternalista i política, que donava engrunes en lloc d'una autèntica assistència social.

Barcelona, gener de 2010

⁴⁰ Orden de 16 de junio de 1947, *Boletín Oficial del Estado*,. 176, 25 junio 1947, 3572-3574

⁴¹ *Ibidem*